

ПАМ'ЯТЬ ПРО ОПЕРАЦІЮ «ВІСЛА» В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

***Анотація.** Українсько-польські відносини, відколи два народи живуть у своїх незалежних та суверенних державах, свідчать, що ми добре засвоїли складні, а деколи і трагічні сторінки життя поруч та разом. Трагічними для українців та поляків стали роки Другої світової війни, в якій не уникнули збройного протистояння, а також перші повоєнні. Опинившись після війни під окупацією радянської тоталітарної системи, ми були приречені на вирішення спірних українсько-польських відносин через депортацію, яку проводила радянська влада і навчила цього свою маріонеткову польську комуністичну владу. Власне, остання станом на 1947 р. вирішила остаточно розв'язати українське питання на своїх східних кордонах також через депортацію.*

***Ключові слова:** депортація, жертви тоталітарного режиму, Операція «Вісла».*

MEMORY OF OPERATION "VISLA" IN THE INFORMATION SPACE OF UKRAINE

***Summary.** Ukrainian-Polish relations, since the two nations have lived in their independent and sovereign states, show that we have mastered the difficult and sometimes tragic pages of life together. The years of the Second World War, in which armed confrontation did not escape, as well as the first post-war period, were tragic for Ukrainians and Poles. Having found ourselves under the occupation of the Soviet totalitarian system after the war, we were doomed to resolve the disputed Ukrainian-Polish relations through deportation carried out by the Soviet government and taught this to its puppet Polish communist government. In fact, as of 1947, the latter decided to finally resolve the Ukrainian issue on its eastern borders also through deportation.*

***Key words:** deportation, victims of the totalitarian regime, Operation "Visla".*

¹ **Хома Іван**, к.і.н., доцент, завідувач кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка»

Українсько-польські відносини, відколи два народи живуть у своїх незалежних та суверенних державах, свідчать, що ми добре засвоїли складні, а деколи і трагічні сторінки життя поруч та разом. Трагічними для українців та поляків стали роки Другої світової війни, в якій не уникнули збройного протистояння, а також перші повоєнні. Опинившись після війни під окупацією радянської тоталітарної системи, ми були приречені на вирішення спірних українсько-польських відносин через депортацію, яку проводила радянська влада і навчила цього свою маріонеткову польську комуністичну владу. Власне, остання станом на 1947 р. вирішила остаточно розв'язати українське питання на своїх східних кордонах також через депортацію.

Зокрема, цей досвід набуто під час реалізації угоди, підписаної 9 вересня 1944 р. у Любліні між комуністичною владою Польщі «Польським Комітетом Національного визволення» та урядом УРСР **«Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР»**. Депортації до УРСР підлягали українці, що проживали в Надсянні, Лемківщині, Холмщині і Підляшші (далі – Закерзоння). До Польщі переселяли поляків, що проживали в Галичині та Волині.

З початком депортації в жовтні 1944 р. українці більш-менш добровільно переселялись до УРСР з тих місцевостей, які були спалені або де українське населення зазнало терору від польського націоналістичного підпілля. Також добровільно переселялось соціально незахищене населення. Вважається, що на таких засадах до літа 1945 р. виїхало більше 100 тис. українців. Влітку 1945 р. переселення набуло повністю насильницького характеру, польські комуністи залучили репресивно-каральні органи та військо. Ця хвиля депортації завершилась у червні 1946 р. Загалом за час депортації польська комуністична влада на територію УРСР змогла переселити приблизно 482 тисячі українців².

З УРСР до Польщі було переселено більше 780 тис. поляків. Переселення також носило добровільно-примусовий та абсолютно

² Хома І. 73 роки від початку депортації українців та поляків. URL: <https://dyvys.info/2017/09/22/73-roky-vid-pochatku-deportatsiyi-ukrayintsiv-ta-polyakiv/>.

примусовий характер. Щодо поляків, що проживали у Львові, то певний час вони не поспішали покидати місто. Однак коли виникла загроза бути депортованими до Сибіру та Казахстану, то активність зросла. А вже під час утвердження радянської влади у вересні 193 червні 1941 рр. із Західної України депортували сотні тисяч українців та поляків. Станом на 1945 р. багатьом вдалось повернутись до Львова чи інших рідних місць. Загроза знову бути виселеними змушувала робити вибір на користь виїзду до комуністичної Польщі³.

Однак після 1944–1946 років на Закерзонні залишилось ще приблизно 150 тис. українців. Саме такі дані представлені у сучасних інформаційних джерелах⁴. Цієї кількості українців було забагато для того, щоб утвердити ідею мононаціональної польської комуністичної держави і уберегти себе в майбутньому від зазіхання українців на різні національні права.

Українське суспільство до 2014 р., а навіть і після 2014 р. неповною мірою осягнуло трагічні сторінки різних проявів депортацій на українських землях проти українців, поляків, євреїв, татар та інших. Відповідно, не змогли себе уберегти від злочинів росії після 2014 р. У результаті мільйони українців змушені були і продовжують покидати свої домівки. Притому, що події 1944–1947 рр. були добре представлені в українській історіографії та публічному просторі. Щороку ми вшановували пам'ять депортованих українців, поляків, татар та інших. Пам'ять про Операцію «Вісла» вшановували постійними поїздками делегацій на місце, де був табір у Явожно, та міст, куди переселяли українців. У 2022 р. ми знову намагаємось осягнути трагедію через депортацію 75-річної давності.

У сучасному інформаційному просторі України Операція «Вісла» визначається як військово-політична операція польської комуністичної влади, що стала інструментом етнічної чистки та полягала у депортації всього українського населення з південно-східних регіонів Польщі (Лемківщина, Холмщина, Надсяння й Підляшшя) до її північно-

³ Там само.

⁴ Акція «Вісла». 1947 рік (28 квітня–29 липня). URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/akciya-visla-1947-rik-28-kvitnya-29-lypnya>.

західних земель⁵. Власне, це визначення розміщене на офіційному сайті Українського інституту національної пам'яті України.

На сторінці української Вікіпедії Операція «Вісла» визначається в контексті офіційної позиції Українського інституту національної пам'яті, але зазначається, що ця етнічна чистка здійснена за рішенням партійного і державного керівництва СРСР, Польської Республіки та Чехословацької республіки⁶.

Наступним важливим фактом, на який звертають увагу в інформаційному просторі, це є питання причин депортації. Однак тут є певна плутанина з таким поняттям, як підстава для депортації. Деколи до причин відносять бажання польської комуністичної влади подолати український національно-визвольний рух⁷. В українській історіографії є чітке розуміння того, що причиною стало бажання польського комуністичного керівництва розв'язати остаточно українське питання, яке так і не було вирішене в міжвоєнний період через асиміляційну політику та депортацію 1944–1946 рр., за допомогою депортації⁸. Адже польська влада зверталась до радянської влади про прийом решти українців. Проте радянська сторона відмову приймати ще українців пояснювала відсутністю житлового фонду, де можна було б поселяти депортованих. Звісно, що відмова була позбавлена достатньої аргументації.

Українське націоналістичне підпілля не могло бути причиною. Тому що реально станом на весну 1947 р. воно вже не становило особливої загрози для безпеки польської держави. На цей час на Закерзонні було до 2500 тис. озброєних українських націоналістів. Притому, що ці сили були позбавлені підтримки після завершені з радянським союзом депортації. А стягнутих 21 тисячі польських жовнірів, охорони прикордоння, внутрішньої безпеки, міліції було досить, щоб припинити

⁵ Там само.

⁶ Операція «Вісла». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%C2%AB%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BB%D0%B0%C2%BB.

⁷ «Операція «Вісла». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28453089.html>.

⁸ Патриляк І. Перемога або смерть. Український визвольний рух у 1939–1960 роках. Київ, 2015. С. 377.

діяльність українського націоналістичного спротиву. У цьому контексті зазначається, що в цей період ОУН та УПА не ставили собі за мету загальнонародне антикомуністичне повстання українського населення на цій території, а визначали головним завданням захист українського населення від примусового виселення. Наприкінці 1945 – у першій половині 1946 року підрозділи УПА проводили періодичні напади на військові гарнізони, невеликі населені пункти, комісії з переселення, знищували комунікації, а також спалювали виселені українські села⁹.

До депортації польське комуністичне політичне та військове керівництво готувалось ще з другої половини 1946 р., але ще не сформулювало підстав. Заступник голови Генерального штабу Польського війська генерал Стефан Моссор у звіті міністрові національної оборони та голові Державного комітету безпеки зазначав, що українці, які уникнули виселення, становитимуть «небезпеку ірреденти у майбутньому». Оскільки не було вже можливості відправити їх до СРСР, «здається необхідним, щоб на весну провести енергійну акцію переселення цих людей поодинокими родинами в розпорошенні по Возз'єднаних територіях, де швидко асимілюються»¹⁰.

За яких обставин і коли українське націоналістичне підпілля стало підставою для вирішення українського питання Закарпаття через депортацію? Адже станом на 27 березня С. Моссор представив на засіданні Державної комісії безпеки план депортації. Його було у загальних рисах схвалено і прийнято до виконання. І тут ідеться про те, що за дивним збігом обставин, 28 березня у засідці на шляху Балигород – Тісна неподалік села Яблінки загинув заступник міністра оборони ПНР, легендарна постать польської компартії генерал Кароль Сверчевський – «Вальтер». Згідно з офіційними даними, це зробила сотня УПА під командуванням Стебельського – «Хріна». Це стало підставою для ЦК Польської Робітничої партії створити військову групу «Вісла». Ця група впродовж трьох місяців ліквідувала УПА,

⁹ Там само.

¹⁰ Акція «Вісла». 1947 рік (28 квітня–29 липня). URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/akciya-visla-1947-rik-28-kvitnya-29-lypnya>; Гаврилюк Ю. Акція «Вісла» – останній акт українсько-польської трагедії. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/19/25892/view_print/.

проводила арешти підозрілих за співпрацю з українським національно-визвольним рухом тощо. Операційна група «Вісли» складалась із семи дивізій, що становило приблизно 21 тисячу військових. Для роботи групи було задіяно найсучасніші засоби зв'язку та авіацію для розвідки. Як уже згадували вище, ці сили були задіяні проти приблизно 2500 тисяч вояків УПА. Таке співвідношення наштотухе істориків до висновку, що оперативну групу створили не лише для боротьби з УПА¹¹.

Спочатку операція називалась «Схід» і передбачала одночасну депортацію та боротьбу з УПА¹². Мабуть, через неможливість одночасно проведення двох завдань, організатори сконцентрували увагу на депортації українського населення.

Польський історик Г. Мотика ретельно розібрав події напередодні поїздки та напад і вбивство генерала. Відповідно, все вказує на те, що генерал загинув випадково, оскільки «Хрін» не знав, що у військовому конвої їде два генерали та два полковники. Засідка була здійснена для здобуття провіанту¹³.

Отже, випадкова смерть К. Сверчевського стала офіційною причиною прийняття комуністичною владою Польщі рішення про виселення українців. 29 березня на засіданні політбюро Польської робітничої партії на пропозицію генерального секретаря ЦК Польської робітничої партії В. Гомулки було затверджено постанову: «1. У швидкому темпі переселити українців і змішані родини на повернуті землі (Передусім Північну Прусію), не творячи значних груп і не ближче ніж за 100 км від кордону; 2. Акцію виселення погодити з урядами СРСР і Чехословаччини»¹⁴.

¹¹ Бухало О. Операція «Вісла»: як «остаточно вирішили українське питання» у Польщі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-39736121>.

¹² Акція «Вісла». 1947 рік (28 квітня–29 липня). URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/akciya-visla-1947-rik-28-kvitnya-29-lypnya>.

¹³ Патриляк І. Перемога або смерть. Український визвольний рух у 1939–1960 роках. Київ, 2015. С. 378–378.

¹⁴ Гаврилюк Ю. Акція «Вісла» – останній акт українсько-польської трагедії. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/19/25892/view_print/.

Операція «Вісла» розпочалась 28 квітня 1947 року.

Важливе місце в інформаційному полі посідає інформація, кого з українців виселяли? Загалом, ідеться про те, що «переселяли всі українські та змішані родини. Військові забирали колишніх комуністичних партизан, членів Комуністичної партії Західної України, Польської Робітничої Партії і Управління Безпеки української національності»¹⁵. Депортували і тих українців, які були членами комуністичної партії, а навіть особисто ангажувалися у боротьбу із підпіллям у рядах органів безпеки та міліції¹⁶.

Ще одним важливим чинником, який порушується у разі висвітлення операції «Вісла», є не тільки сам факт злочинності виселення людей з місць проживання за національною ознакою, але і те, що сама депортація проходила із застосуванням сили. Адже людей застала раптовість, певний шок, нерозуміння для чого і за що. Далі терміни на збори, які визначалися не днями, а декількома годинами, а навіть і хвилинами. Отже, на цьому етапі стосовно них застосовувалась сила, яка часто призводила до каліцтва та вбивства мирного населення, насиллям над жінками, пограбуванням тощо. Далі це тижні або місяці переїзду до місця призначення, періодичні допити на проміжних пунктах.

На інтернет-сторінці Українського інституту національної пам'яті зазначено, що цей етап проходив не хаотично, а за відповідною схемою. На світанку військові щільним кільцем оточували села і наказували мешканцям «зі списку» готуватися в дорогу. Паралельно солдати здійснювали обшуки в хатах, господарських приміщеннях і дворах, а то й підпалювали дім і обійстя. Часто на збір давали до 2 годин, а бувало і до 20 хвилин. Забирати дозволяли особисті речі, харчі, худобу, запаси збіжжя та картоплі, але в більшості людям вдавалось забирати необхідні речі. Траплялось, що встановлювали обмеження на вагу багажу до 25 кілограм на особу. Після завантаження майна колона людей під збройним наглядом вирушала до збірного пункту. Перехід міг тривати до 20 годин. На пунктах збору люди чекали на поїзди.

¹⁵ Бухало О. Операція «Вісла»: як «остаточно вирішили українське питання» у Польщі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-39736121>.

¹⁶ Гаврилук Ю. Акція «Вісла» – останній акт українсько-польської трагедії. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/19/25892/view_print/.

Потім людей вантажили в товарні вагони та перевозили до чергових пересильних пунктів у Катовіце, Освенцимі та Любліні, а звідти вже до розподільних пунктів у Щецині, Ольштині, Вроцлаві та Познані. Цю відстань долали у середньому за тиждень, іноді – протягом 20–30 днів через часті зупинки, плутанину зі списками тощо¹⁷.

Хоча офіційно мали давати день–два на збір. Після того, як депортовані прибули до місця призначення, військовий комендант ешелону надавав переселенським органам запечатані конверти з характеристиками сімей. Відповідно до директив родини, яких підозрювали у співпраці з УПА, поселяли наодинці, а інших так, щоби їхня чисельність не перевищувала 10% від місцевого польського населення. Окрім того, українців не селили у приморській та прикордонній зонах, а також поблизу воєводських міст¹⁸.

Невіддільною частиною операції «Вісла» є концтабір у Явожно, куди депортовували українців, запідозрених у співпраці з ОУН та УПА. Однак в узагальнених статтях про операцію «Вісла» історія з концтабором згадується фрагментарно. Необхідно окремо шукати інформацію, де конкретизувати концтабір у Явожно. В основному це пов'язано з тим, що історія концтабору має більшу історію, ніж період проведення операції «Вісла». Офіційно цей табір почали використовувати для розміщення депортованих українців після 23 квітня 1947 р. Цього дня керівництво Політбюро ЦК Польської робітничої партії офіційно прийняло рішення про використання табору Явожно для депортованих українців, запідозрених у зв'язках з ОУН та УПА. Щодо статистичних даних, то в концтаборі Явожно в 1947 р. було ув'язнено 3 873 особи, з них 2 781 українець (823 жінки, кільканадцять дітей, 22 греко-католицьких та 5 православних священників)¹⁹.

¹⁷ Акція «Вісла». 1947 рік (28 квітня–29 липня). URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/viyskovym/akciya-visla-1947-rik-28-kvitnya-29-lypnya>.

¹⁸ Бухало О. Операція «Вісла»: як «остаточно вирішили українське питання» у Польщі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-39736121>.

¹⁹ Пам'ятаймо про Явожно. URL: <http://ukrpohliad.org/news/pam-yatajmo-pro-yavozhno.html>; В Явожно вшанували пам'ять українських жертв польського концтабору. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2307185-v-avozhno-vsenuvali-pamat-ukrainskih-zertv-polskogo-konctaboru.html>.

Операція «Вісла» тривала до 28 липня 1947 р. Правда, після офіційного завершення депортація ще тривала декілька наступних.

Щодо кількості виселених, то Інститут національної пам'яті подає кількість 140,5 тис. українців та членів змішаних родин (приблизно 14 тис. поляків). Було заарештовано й засуджено 315 осіб, із яких розстріляно 173. До кінця 1947 року спіймали й вивезли ще понад 10 тисяч осіб. Щоб повністю унеможливити повернення українців на рідні землі, їм заборонили змінювати місце проживання²⁰. Позитивно, що розбіжностей у кількості депортованих немає, а отже, це свідчить про достовірність наукових досліджень, а також про те, що ця тема не політизована в українському інформаційному просторі.

Інформаційні джерела також подають території розселення депортованих українців. Ідеться про 71 повіт возз'єднаних територій у воєводствах: Ольштинському (56,6 тис.), Кошалінському (31,2 тис.), Вроцлавському (15,5 тис.), Щецінському (15,1 тис.), Зеленогірському (10,9 тис.), Гданському (5,3 тис.), Опольському (2,5 тис.), Познанському (1,4 тис.) та на півночі Білостоцького (1 тис.)²¹. На сторінці української Вікіпедії подано навіть усі села, де після операції «Вісла» почали проживати українці.

Насамкінець важливою публікацією є про кваліфікації операції «Вісла». Її автор юрист Українського інституту національної пам'яті Сергій Рябенко детально проаналізував операцію з правової точки зору та вважає, що відповідно до норм міжнародного права вона не може бути кваліфікована як злочин геноциду. Однак є всі підстави кваліфікувати як злочин проти людяності, військовий злочин, етнічна чистка²².

Отже, в українському інформаційному просторі є декілька публікацій, які відображають офіційну позицію держави, йдеться про статтю Українського інституту національної пам'яті та дослідників операції

²⁰ Акція «Вісла». 1947 рік (28 квітня–29 липня). URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/viyskovym/akciya-visla-1947-rik-28-kvitnya-29-lypnya>.

²¹ Гаврилюк Ю. Акція «Вісла» – останній акт українсько-польської трагедії. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/19/25892/view_print/.

²² Рябенко С. Операція «Вісла»: геноцид, військовий злочин чи етнічна чистка. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/07/10/157801/>.

«Вісла». Це позитивно, адже демонструє об'єктивний погляд широкому загалу на трагедію, відсутність розбіжностей щодо ключових даних про операцію тощо. Відповідно, це сприяє формуванню цілісного розуміння депортації українців польською комуністичною владою з історичних земель на схід та північний схід Польщі.

Список літератури

- Хома І. 73 роки від початку депортації українців та поляків. URL: <https://dyvys.info/2017/09/22/73-roky-vid-pochatku-deportatsiyi-ukrayintsiv-ta-polyakiv/>.
- Акція «Вісла». 1947 рік (28 квітня–29 липня). URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/akciya-visla-1947-rik-28-kvitnya-29-lypny>.
- Операція «Вісла». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D0%B5%D1%.80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%C2%AB%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BB%D0%B0%C2%BB.
- «Операція «Вісла». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28453089.html>.
- Патриляк І. Перемога або смерть. Український визвольний рух у 1939–1960 роках. Київ, 2015. С. 377.
- Гаврилюк Ю. Акція «Вісла» – останній акт українсько-польської трагедії. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/19/25892/view_print/.
- Бухало О. Операція «Вісла»: як «остаточно вирішили українське питання» у Польщі. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-39736121>.
- Пам'ятаймо про Явожно. URL: <http://ukrpohliad.org/news/pam-yatajmo-pro-yavozhno.html>.
- В Явожно вшанували пам'ять українських жертв польського концтабору. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2307185-v-avozno-vsanuvali-pamat-ukrainskih-zertv-polskogo-konctaboru.html>.
- Рябенко С. Операція «Вісла»: геноцид, військовий злочин чи етнічна чистка. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/07/10/157801/>.